

Muzica în traduceri românești ale Bibliei. Abordări filologice

1. Introducere

Analiza filologică a manierei de redare a elementelor ce se încadrează în sfera semantică a muzicii ia în considerare trei direcții fundamentale: diacronică (pătrunderea neologismelor de diferite origini în diferite epoci), diastratică (relația limbaj cult-limbaj popular) și diatopică (utilizarea și circulația regionalismelor). Pornind de la aceste distincții coșeriene, vom analiza câmpul semantic al muzicii, de la primele Psaltiri traduse în limba română în secolul al XV-lea, până la versiunea oficială a Patriarhiei Române, publicată în 2008.

Pornim de la premisa că studiul traducerilor biblice ar putea reflecta schimbările de mentalitate în ceea ce privește relația cu textul sacru a traducătorului, în contextul în care limba română devine limbă de cult abia din secolul al XVII-lea, prin naționalizarea serviciului divin. Astfel, pentru analiza limbajului biblic românesc trebuie să ținem cont de acest aspect, ceea ce generează următoarea periodizare:

- secolele al XV-lea – al XVI-lea, apariția primelor versiuni psaltice în limba română și a *Paliei de la Orăștie*, care cuprinde primele fragmente veterotestamentare traduse în limba română;
- secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, perioada marcată de introducerea limbii române, ca limbă liturgică, în Biserica Ortodoxă Română;
- secolul al XIX-lea, perioada marcată de modernizarea în ansamblu a limbii române literare, prin pătrunderea masivă a împrumuturilor străine, îndeosebi din franceză;
- secolele al XX-lea – al XXI-lea, perioada în care apar versiunile sinodale și în care trebuie să facem distincția între perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial și cea de după 1944.

Demersul analitic a pornit dinspre *Septuaginta* greacă și *Vulgata* ieronimiană; de asemenea, am ținut cont de influența *Bibliei de la Ostrog* (1581), asupra primelor traduceri integrale ale Sfințelor Scripturi, în limba română, la sfârșitul secolului al XVII-lea (*Bibla de la București*, publicată în 1688, și manuscrisele anterioare, Ms 45 realizat de Nicolae Milescu și Ms 4389).

Diversitatea terminologică este mai mare pentru limba română, spre deosebire de limbile sacre (ebraica, greaca veche, latina, slavona). Varietatea lexicală a fost influențată și de confuziile care apăruseră chiar de la traduceri din greacă, în latină.

1.1. *Un cuvânt latinesc pentru două cuvinte grecești*

- (1) μετὰ φωνῆς σάλπιγγος; ἐν κερατίνῃ - et in clangore bucinae (2 Samuel. 6, 15); bucina (2 Samuel. 18, 16). Situația nu este generală: καὶ ἐν σάλπιγγι καὶ ἐν κερατίναϊς - et in clangore tubarum et in sonitu bucinarum. σαλπίζετε σάλπιγγι – clangite bucina (Osea 5, 8), respective φωνήσει σάλπιγγις – clanget tuba (Amos 3, 6)
- (2) ψαλτφοδοῦς καὶ αἰνοῦντας ἐξομολογεῖσθαι καὶ αἰνεῖν - cantores Domini, ut laudarent eum (2 Par. 20, 21)
- (3) planctum - οἶκτον (Ier. 9, 19) și θρῆνός (Ezec. 19, 14)

1.2. *Un cuvânt grecesc pentru două cuvinte latinești*

- (1) ὁ σαλπίζων ἐν τῇ κερατίνῃ - clangebatur bucina (Neemia 4, 12)
- (2) τὴν φωνὴν τῆς κερατίνης - clangorem tubae (Neemia 4, 14)
- (3) σάλπιγγις - tuba et bucina (Iov 39, 24)
- (4) τὸ ὄργανον - lyra (Amos 5, 23); psalterium (Amos 6, 5)
- (5) οἶκτον - lamentatio et planctum (Ier. 9, 18 și Ier. 9, 19)

1.3. *Un instrument (muzical) exprimat printr-un termen care desemnează un alt instrument*

- (1) τὸ ψαλτήριον redat prin *tympanum* (Iov 21, 12), μετὰ αὐλοῶν καὶ κιθάρας - in *tympanis et citharis* (Is. 30, 32) → αὐλὸς - *tympanum*
- (2) ἡ κινύρα cu semnificația «harpă cu zece coarde, a cărei tonalitate e tristă» (C. Alexandre 1836, 67); și ψαλτήριον avea zece coarde (Ps. 92/91,4; PS. 138/137, 5; Ps. 144/143, 9), ceea ce a constituit una dintre sursele confuziei între instrumentele muzicale.

2. Denumirile generice de instrumente muzicale¹

Denumirile generice de instrumente muzicale apar din 1 *Paralipomenon* 15, 16, în episodul în care David le poruncește căpeteniilor Leviților să selecteze, dintre frații lor, cântăreți din diverse instrumente muzicale. Am identificat acești termeni în: *Paralipomenon* 1 și 2, *Cartea lui Neemia*, *Cartea lui Iov* și *Cartea lui Daniel*.

Versiunea ebraică utilizează doi termeni sinonimici, polisemantici, *biklê* (instrumente, veselă, arme) și *kālê* (instrumente, bunuri, bijuterii, veselă, mobilă, arme), la care se adaugă *bakkêlîm*, cu o singură ocurență (instrumente, 1Par. 23, 5). Dintre acestea, primul este însoțit de un termen explicativ, *šîr: šîr biklê*, “instrumente de muzică”.

Termenul cel mai utilizat în *Septuaginta* pentru denumirea generică de “instrument” este ὄργανον², împrumutat de latină - *organum* -, cu multiple sensuri: instrument în general, instrument muzical, orgă hidraulică, instrument de suflat, registru

¹ Denumiri generice de instrumente muzicale sunt atestate doar în Vechiul Testament.

² Polisemantismul acestui substantiv grecesc va fi exploatat de traducătorii români ai Bibliei într-o varietate de denumiri de instrumente muzicale.

muzical (Gaffiot 2000, 1091). Substantivul a fost împrumutat și de traducătorii *Bibliei Ostrog* (1581) în slava veche, cu forma și sensurile din elină. În traduceri biblice românești, varietatea terminologică este mult mai mare, dar substantivul *organ* s-a menținut, în diverse contexte, în toate epocile, de la primele traduceri, până în versiunea din 2008 (Ps. 150, 4: «pe strune și organe»). Ms 45 (sec. al XVII-lea) utilizează până în 2 *Paralipomenon*, termenul *cinii*, de origine slavă (Ciorănescu 2007, 190), de regulă determinat de un atribut explicativ, după care îl alternează cu împrumutul grecesc «organ: cu cinii de cântări» (1Par. 15, 16), «cinii a cântărilor» (1 Par. 16, 42; 2 Par. 5, 13; 2 Par. 7, 6), «cei ce cântă cu ciniile» (2 Par. 23, 13), «cu organele» (2 Par. 29, 26), «cătră organele» (2 Par. 29, 27), «cu organe a vîrteții Domnului» (2 Par. 30, 21). Substantivul *organe* are mult mai puține ocurențe decât *cinii*, cu sensul generic de “instrumente muzicale”, care rămâne o preferință exclusivă a autorului manuscrisului respectiv. Până la *Cartea lui Daniel*, în Ms. 4389 (sec. al XVII-lea), influențat de versinea slavonă din *Biblia Ostrog*, utilizează doar împrumutul *organ*, însoțit de diverse atribute epexegetice: «în organe de muzică» (1 Par. 15, 16), «în organe ceia ce cântă» (2 Par. 5, 13), «organele cântărilor» (2 Par. 7, 6), «cântând în organe cu muzică» (2 Par. 23, 13). Monumentala *Biblie de la București* (1688) folosește nu numai împrumutul grecesc *organ*, ci și *meșteșuguri* și *unelte*. *Meșteșug* este un termen de origine maghiară, *mesterség* (Tiktin, 1988, 640-641), iar *unealtă* este o formație pe teren românesc, *une[le]+alte[le]*, atestat prima oară în *Palia de la Orăștie*, care conține primele fragmente veterotestamentare traduse în română (1581-1582) (Tiktin 1989, 786-787). Cele două traduceri fundamentale tipărite în secolul al XVIII-lea, *Biblia Vulgata* (Blaj, 1760-1761) și *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao* (Blaj, 1795) atestă oscilația între *organe* și *unelte*, cu o singură excepție, un calc formal după *Vulgata* în *Biblia 1760-17613*, Neemia 12, 36: «în vasele cântecului David – in vasis cantici David».

În *Cartea lui Daniel*, capitoul 3, supușilor lui Nabucodonosor li se poruncește să se închine idolului de aur făcut de împărat, la semnalul dat de diverse instrumente muzicale. După enumerarea câtorva dintre acestea, în *Biblia ebraică* este folosit termenul *wəḳōl* (tot felul). Exprimarea sintetică a fost completată de traducătorii *Septuagintei* cu un determinat substantival de natură epexegetică, *παντὸς γένους μουσικῶν* (Daniel 3, 5; 3, 7; 3, 10; 3, 15). *Vulgata Clementina* urmează modelul grecesc, cu variații nesemnificative ale adjectivului: «universi generis musicorum» (Daniel 3, 5 și 3, 10), «omnis generis musicorum» (Daniel 3, 7), «omnisque generis musicorum» (Daniel 3, 15). *Biblia de la Ostrog* (1581) utilizează un calc formal și împrumutul lexical din greacă: *всего рода мусикій*Na. În prima publicație integrală a *Bibliei* în limba română – *Biblia de la București*, 1688 – este urmat modelul slavon, prin traducerea substantivului *рода*, cu *neamul*. În *Daniel 3,5* traducătorii deplasează accentul pe actanți – «a tot neamul de cântăreți» -, dar în celelalte trei ocurențe, este preferat

³ Traducătorii *Vulgatei de la Blaj* au folosit pentru Vechiul Testament, ediția venețiană a *Vulgatei*, tipărită în 1690. I. Chindriș, *Testamentul lui Petru Pavel Aron*, în *Biblia Vulgata. Blaj 1760-1761*, 1 vol., p. LXXIV.

substantivul generic *musică*: «tocmeala glasului și a tot neamul de mușice» (Daniel 3, 7 și 3, 15), «tocmeala glasului și a tot neamul musicilor» (Daniel 3, 10). Termenul *muzică* era recent în limba română. Prima atestare datează din 1645, într-o traducere românească a *Istoriilor* lui Herodot, descoperită de Nicolae Iorga (Tiktin 1988, 719) la mănăstirea Cosula. Până în secolul al XX-lea, traducătorii Bibliei oscilează între *muzică* și *cântare*: «sunetul [...] al viersurilor și a⁴ tot fealiul de musică» (1760: Daniel 3, 5; 3, 7 și 3, 10); «glasul [...] al viersurilor și a⁵ tot fealiul de cântare» (1795, 1856, 1914: Daniel 3, 7; 3, 10 și 3, 15). În traducerea din 1921, Dumitru Cornilescu introduce neologismul de origine franceză și latină «instrument: sunetul [...] a tot felul de instrumente de muzică» (Daniel 3, 5; 3, 7; 3, 10), «sunetul [...] a tot felul de instrumente» (Daniel 3, 15). Termenul se va menține în toate traducerile biblice ulterioare. Traducerea lui Bartolomeu Anania, tipărită în 2001, oscilează între traducerea veche și cea modernă: «glasul [...] al oricărui fel de instrument muzical» (Daniel 3, 5) și «glasul [...] al oricărui alt fel de cântare» (Daniel 3, 7; 3, 10; 3, 15).

3. Denumirile instrumentelor cu coarde

3.1. *Cétery, cétăra, céteră, țiteră, citeră, kitară, chitară*

Pentru a ilustra abordările diferite, de-a lungul secolelor, ale traducătorilor români ai *Sfintelor Scripturi*, am ales, ca studiu de caz, dintre instrumentele cu coarde, ceea ce în Biblia Ebraică se numește *kinnor*. Instrumentul este menționat prima oară în *Facerea* 4, 21, alături de ‘*ugab*, un instrument de suflat. Despre forma și părțile care alcătuiau *kinnor* nu se cunosc date sigure. În ceea ce privește numărul de coarde, s-au făcut speculații și aprecieri care au mers de la șase, până la șaptezeci și două de coarde (vezi *canonul*), cu utilizări în viața religioasă și cu calități terapeutice (Friedmann 2013, 70-72). Din Biblia Ebraică, termenul a trecut în *Septuaginta*, încadrat la femininele de declinare întâi, terminate în *-α*: *κινύρα, -αζ (ἡ)*, glosat în dicționarul lui Charles Alexandre (1836, 67) «instrument à cordes, dont le son est triste» și în cel al lui Liddell et al., «an Asian instrument with ten strings, played with the hand, LXX; or with a plectrum, Joseph.», derivat din ebr. *kinnûr* (Liddell et al. 1870, 763). În *Septuaginta* acest împrumut ebraic este folosit în majoritatea contextelor, pentru *kinnûr*, până la *Cartea Psalmilor*, în care este înlocuit cu sinonimul grecesc *κιθάρα, -αζ (ἡ)*, după care reapare în *Ecclesiasticus* 39, 20. Latina biblică utilizează în general, termenul *cithara*, pe care *Septuaginta* îl preferase în traducerea psalmilor. Substantivul este un împrumut savant din greacă și are dubletul popular *citera*. Limbile române au preluat fie forma literară (cf. sp. *guitarra*), fie forma populară (cf. it. *cetera*) (Ernout/Meillet 1951, 220). Termenul de origine ebraică *cinyra* este preluat tot prin intermediul limbii grecești. În textele biblice latinești este folosit foarte rar, îndeosebi în 1 Maccabei, unde se face distincția între cele două instrumente: «κινύραις καὶ κιθάραις – citharis et cinyris» (1 Maccab. 4, 54).

⁴ 1760, Daniel 3, 15: «[...] al tot fealiul de musică».

⁵ 1795, 1856, 1914 Daniel 3, 5: «[...]al tot fealiul de cântare».

În limba română, substantivul este un termen dialectal, specific Transilvaniei de Nord (Maramureș, Oaș). Deși de origine latină, a pătruns în limba română prin intermediul limbii maghiare, în variantele *citera*, *țitera* (*tzitera*). Termenul, în diferite variante fonetice, a fost preferat de primele traduceri în română ale *Psaltirii* (sec. al XV-lea – al XVI-lea): sg. *céterbi*, *cétăra*, *céteră*, pl. *cétere*, *cetere* (*Psaltirea Hurmuzaki*); pl. *céteri*, *ceatiri* (*Psaltirea Voronețeană*); sg. *céterâ*, *céteria*, pl. *céteri*, *ceteri* (*Psaltirea Scheiană*). Dosoftei (*Psaltirea* 1673) îl păstrează, dar probabil sub influența traducerilor anterioare. Reapare în *Vulgata de la Blaj* (1760-61). Interesant este faptul că varianta de origine maghiară *țiteră*, *-re* este folosită și în versiunile moderne sinodale, publicate în 1939, 1944, 2001. În acestea însă nu poate fi vorba de un regionalism, ci de un arhaism conservat din motive estetice. Termenul *chitară* provine din it. *chitarra* (DEX 1984, 148; Tiktin 1986, 525). Pe lângă etimonul italian, se poate invoca și ngr. *Kithára*; varianta fonetică *ghitară* este de influență franceză (Scriban 1939, 247). În dicționarul etimologic al lui Tiktin, prima atestare este considerată 1785. M.Gr. Poslușnicu (1928, 519), în lucrarea *Istoria muzicii la români* menționează că termenul *kitara* fusese utilizat în 1699, «rev. „Mărgăritarele”», dând și citatul respectiv. În fapt, este vorba nu despre o revistă, ci despre lucrarea lui Ioan Gură de Aur *Mărgăritare*, tradusă din greacă, în română, de frații Radu și Șerban Greceanu (traducători și ai Bibliei de la București, publicată în 1688) și tipărită la București, în 1691. Citatul dat de Poslușnicu este corect, dar trimiterea fusese greșită: «[...] era unul de la Altina, ce zicea din lăută, pre carea o numește “Scriptura” chitară sau psaltire» (Mărgăritare 2001, 169r: 468). Referința exactă, cu trimitere la pagină fusese făcută de Constantin Bobulescu (menționat de altfel, de Poslușnicu), în lucrarea *Lăutarii noștri. Schiță istorică asupra muzicii noastre naționale corale cum și asupra altor feluri de muzici* (Bobulescu 1922, 18).

Extrem de important este faptul că termenul slavon *gusla*, utilizat ca echivalent pentru *κινύρα* și *κιθάρα* în *Biblia Ostrog*, nu a fost preluat de traducătorii români, care au preferat în perioada premodernă, împrumuturi din greacă, latină, maghiară și ulterior, din secolul al XIX-lea, împrumuturi din limbile romanice (italiană, franceză).

Grecismul *kinyra* a fost folosit doar în traducerea contemporană a *Septuagintei* (2004).

3.2. *Psaltire*

Termenul *psaltire*, cu sensul de instrument muzical cu coarde, provine din sl. *psaltyrī* (Scriban 1939, 1071; DEX 1984, 757), deși s-a propus și etimologia neogreacă – *ψαλτήριον* (Șăineanu 1930, 522; Ciorănescu 2007, 643) -, mai puțin probabilă însă. Substantivul respectiv este utilizat în versiunile biblice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Primul său sens a fost cel de instrument cu coarde, atestat ca atare în *Psaltirea Scheiană* 32, 2, din 1482 (Tiktin 1989, 240). Din prima jumătate a secolului al XIX-lea, dicționarele nu mai consemnează sensul de “obiect muzical”. Astfel, dicționarul lui Bobb înregistrează pentru *psaltire* (*psalteire*), doar sensul de “scriere”, corespunzător lat. *psalterium* (Bobb 1822, II, 258), la fel și Lexiconul de la Buda, care

explică *psaltire*, ca *psalterium*, *Liber psalmodiorum* (Buda 1825, 558). Dicționarul lui Poyenar atestă încă *psaltire*, “un fel de instrument muzical, cu mai multe coarde”, corespunzător fr. *psaltérion* (Poyenar 1841, 458). *Dicționarul de Neologisme* al lui Antonescu descrie în detaliu instrumentul numit *psalterion*: «Psalterion, (gr.) mus. numiă Grecii cei vechi un instrument în forma de trapez, compus de 13 șiruri de chórde de sîrmă de alamă (orichale), accordate, cele din aceluși șir, la unison la octavă. Sunetele se producea prin plectrum, speciă de arcușiu» (Antonescu 1862, 330). În româna contemporană este utilizat doar cu sensul de “carte bisericească de ritual care cuprinde cei 151 de psalmi atribuiți regelui David și care face parte din Vechiul Testament” (DEX 1984, 757).

Psaltire corespunde sintagmei latinești *cithara psallant* (Ps. 149, 3). Traducerea *psaltire* apare în 1482, 1577, Ms. 45, Ms. 4389, 1673, 1688, 1760-61, 1795, Șaguna 1856, 1914, 1968, 2001, 2008. Dintre toate aceste ediții, am constatat că *Vulgata de la Blaj* (1760-61) folosește aceste termen frecvent, probabil sub influența lat. *psalterium*. În 1921a, apare traducerea *în citare să-i psalmodieze*. În Psalmul 150, 3, sintagmei latinești *psalterio et cithara* îi corespunde traducerea *psaltire și alăută*: Ms 45, 1688, 1760, 1795, 1856 Șaguna, 1914, 1968, 2001, 2004, respectiv *psaltire și laută* (1651, Ms. 4389), *psaltiri și ceteri* (1482), *psăltiri și ceteri* (1577), în 1921a – *harpe și citare*. Pentru Ps. 149, 3, 1924 folosește *arfa*, pentru Ps. 150, 3, 1924 folosește *lăuta și arfa*. Pentru Ps. 149, 3, 1939 folosește *în sunet de chitară să-i cânte*, pentru Ps. 150, 3, 1939 folosește *în sunet de harfă și de chitară*.

3.3. Canon

În 1939, Scriban explica *psalteriu* “un fel de citeră triunghiulară, care se numește și canon” (Scriban, 1939, 1071). Tot el s.v. *canon*, dă termenului o etimologie turcească, *kanún*, și descrie instrumentul ca “un fel de citeră cu 72 de coarde, câte 3 pe un ton, numită și psalteriu”. (ibid., 225). Sensul de instrument muzical cu coarde este rar și arhaic. Biblia de la București (1688) îl consemnează încă din Facerea 4, 21 (cf. Tiktin 1986, 429), însă termenul apăruse în același verset, și în manuscrisele anterioare, Ms. 45 și Ms. 4389. Ultima traducere biblică românească în care apare este cea a mitropolitului Șaguna (1856), care a urmat îndeaproape traducerea lui Samuil Micu tipărită la Blaj, în 1795.

3.4. Nabla

Nabla este un instrument cu zece sau douăsprezece coarde, probabil de origine feniciană (Liddell et al. 1870, 960). Termenul ebraic *nabel* a fost împrumutat în greaca veche, ca substantiv feminin, *νάβλα,-ας*, sau masculin, *νάβλα,-α*. Latina biblică l-a transliterat și l-a încadrat la feminine, *nabla,-ae*. În traducerile biblice românești apare în *Psaltirea* de la Bălgrad, din 1651, Ps. 32, 2: «în lăută, nabla, în psaltire cu 10 strune», și re apare în ediția 2004 a *Septuagintei*, ca un termen de specialitate, alături de *kinyra*: «cu instrumente muzicale, nabla și kinyra», iar Asaf suna din chimvale (1 Par. 16, 5), «cântau imnuri din kinyra, din nabla și din chimvale» (1 Par. 25, 1),

cu chimvale, cu nabla și kinyra» (1 Par. 25, 6). Traducătorii au găsit diverși termeni echivalenți pentru *nabla*, canon, cobuz, alăută, psaltirion sau l-au evitat, fără a-l mai traduce: «Ispovediți-vă Domnului în laută, în nablă, în psaltire cu 10 strune cântați Lui». (1651, Ps. 32, 2), față de:

Ispovediți-vă Domnului în céteri, în psaltire cu zéce mațe cântați lui. (Coresi 1577)

În céterea cea de zăce strune / Și-n psáltire viersul să răsune. (1673)

Mărturisiți-vă Domnului cu copuzu, cu canon cu 10 strune, cîntați lui. (Ms 45)

Mărturisiți-vă Domnului în vioare, cîntați lui în canon cu 10 coarde. (Ms. 4389)

Mărturisiți-vă Domnului cu copuze, cu canon cu 10 strune. (1688)

3.5. *Lăuta/Alăuta*

Lăuta/alăuta este un instrument răspândit în Europa în sec. XV-XVII; de diferite mărimi, cu numărul coardelor variat. *Lauta* provine din tc. *lâuta* și ngr. *λαύτο* (DEX 1984, 492; Ciorănescu 2007 459) și a fost atestat la 1550 (Tiktin 1988, 539). Din *lăută* va deriva *cobza*. Exista și o variantă de alăută în formă de *harpă* (Poslușnicu 1928, 517-518). Forma *lăută* este utilizată în versiunile psaltice și biblice din secolul al XVII-lea, îndeosebi în *Psaltirea* din 1651. Varianta *alăuta* este cel mai longeviv dintre termenii care denumesc un instrument cu coarde. Versiunile de secol XVIII ale *Cărții Psalmilor* folosesc aproape exclusiv acest termen, care se menține până în edițiile actuale, reprezentând un exemplu de conservatorism lexical în limbajul biblic românesc.

3.6. *Cobza*

Cobza provine din persanul *Kopuz* (Poslușnicu 1928, 522); *cobuz* vine din tc *kupuz* (Ciorănescu 2007, 220). În sec. al XVII-lea sunt atestate diverse forme ale acestui termen, atât la sg, cât și la plural: *cobuz,-e sau -i; copuz(u),-e; căpuz,-e; copză,-e; cobză,-e*. În sec. al XVII-lea este sinonim cu *vioară*. Forma actuală, *cobză*, pl. *cobze* (rut. rus. pol. ceh. *kobza*, Ciorănescu 2007, 220, s.v. *cobză*) nu mai este concurată de alte variante fonetice, începând cu sec. al XX-lea.

Bobb (1822, I, 195-196) face trimitere și la magh. *Harfa* și *Lant*. *Lexiconul de la Buda* (1825, 113) îi dă sinonimul *alăută*.

3.7. *Vioară*

Termenul *vioară* este utilizat doar de traducătorii manuscrisului 4389 (sec. al XVII-lea). Prima atestare datează din 1626 (Tiktin 1989, 853), în care apare și *arcușul*. Etimologia cuvântului este nesigură: lat. **vīvūla*, la o creație românească, magh. *viola*, ngr βιολί, it. *viola* (Ciorănescu 2007, 838). Traducătorii celorlalte versiuni biblice românești au utilizat echivalențe în instrumente acționate cu degetele sau cu *plectrum*.

3.8. Harpă/Harfă/Arfă

Deși este atestat în 1670 (Tiktin 1988, 284), termenul pătrunsesse de fapt în limba română la o dată anterioară, deoarece este utilizat în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), prima traducere integrală în limba română a Noului Testament. Într-o glosă marginală, traducătorii explică (eronat) termenul *chimvol*, drept «canon sau harfă cu strune» (1 Cor. 13, 1) (NT 1648 [1998], 451). Deși dicționarele românești trimit la un etimon german, *Harfe*, provenit, la rândul său, din fr. *harpe*, nu putem ignora și un posibil etimon maghiar, deoarece cuvântul fusese folosit în *Biblia Károli* (1590).

3.9. Dulceață/Cântec cu dulceață

Mitropolitul Dosoftei, autorul primei traduceri versificate a *Psaltirii*, în 1673, introduce două licențe poetice, corespunzătoare gr. *κιθάρα*:

- (1) ἐξεγέρθητι, ψαλτήριον καὶ κιθάρα - Exsurge, psalterium et cithara – Scoală-te, psaltire și dulceață (Ps. 107, 3);
- (2) ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα – psallite Deo nostro in cithara – Și să-i cântaț cu cântec cu dulceață (Ps. 146, 7).

Opțiunile lui Dosoftei au avut ecou în sintagmele *dulceața alăutei* (1760, Is. 24, 8) și *cântec cu dulceață* – traducerea lat. *lamentum* (1760, Mihea 2, 4).

4. Concluzii

În urma analizei unui corpus de versiuni biblice românești care acoperă perioada sec. al XV-lea – al XXI-lea, am constatat că există o mare varietate de lexeme românești, prin comparație cu sursele ebraice, grecești, latinești și slavone consultate de traducători.

Situația cea mai interesantă o oferă textele din secolul al XVII-lea, în care româna devine limbă liturgică și în care sunt realizate primele traduceri integrale ale *Bibliei* în limba română, dintre care a fost publicată traducerea fraților Radu și Șerban Greceanu, în 1688. Este cu siguranță perioada căutărilor, a configurării limbajului biblic, ceea ce explică calchierea masivă și multitudinea de termeni sinonimici, mai puțin preferința pentru împrumutul din altă limbă. Stabilitatea limbajului biblic românesc este din ce în ce mai mare din secolul al XIX-lea și, prin comparație cu perioada revoluționară din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, traducerile contemporane sunt în general mai puține, utilizează și surse moderne, iar versiunile sinodale sunt reeditări succesive, cu minime înnoiri lexicale: 1944, 1968, 1982, 1988, 2008. În general, elementele de inovație constă în introducerea unor termeni considerați tehnici și sunt înregistrate în edițiile non-sinodale (Heliade 1858, Cornilescu 1924, Septuaginta 2004).

Bibliografie

*Surse**Biblia în limba română*

- Bianu, Ioan (ed.), 1989. *Psaltirea Scheiană (1428)*, București, Tipografia Carol Göbl, 1 vol.
- Candrea, Ion Aurel (ed.), 1916. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește. Textul și glosarele*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
- Petriceicu-Hașdeu, Bogdan (ed.), 1881. *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconulu Coresi*, București, Tipografia Academiei Române, 1 vol.
- Pamfil, Viorica (ed.), 1968. *Palia de la Orăștie. 1581-1582*, București, Editura Academiei.
- Noul Testament de la Bălgrad*. 1988 [1648]. Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei.
- Moraru, Mihai/Onișor, Remus/Moraru, Alexandra/Mârza, Iacob/Mârza, Eva/Gherman, Mihai (ed.) 2001 [1651]. *Psaltirea de la Alba Iulia.*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea.
- Dosoftei, 1998 [1673]. *Psaltirea în versuri.*, București/ Chișinău, Editura Litera Internațional.
- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei Vechi și ale cei Noao Leage*, 1688. București, Scaunul Mitropoliei Bucureștilor.
 <<http://ia700408.us.archive.org/21/items/Biblia1688/Bbiblia1688.pdf>>
- Monumenta Linguae Dacoromanorum*⁶. *Biblia de la 1688. Pars I. Genesis*, 2004 [1988]; *Pars II. Exodus*, 1991; *Pars III. Leviticus*, 1993; *Pars IV. Numeri*, 1994; *Pars V. Deuteronomium*, 1997; *Pars VI. Iosue. Iudicum. Ruth*, 2004; *Pars VII. Regum I. Regum II*, 2008; *Pars IX. Paralipomenon I. Paralipomenon II*, 2011; *Pars XI. Liber Psalmorum*, 2003. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Biblia Vulgata de la Blaj (1760-1761)*, 2005. București, Editura Academiei.
 <<http://sldsjd.wordpress.com/2011/01/05/exceptional-online-download-biblia-vulgata-de-la-academia-romana/>>
- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, 1795. Blaj, Editura Episcopiei Unite. <<http://www.scribd.com/doc/3964480/Biblia-de-la-Blaj-Traducerea-din-1795>>
- Biblia Sacra que coprinde Vechiul și Nuoul Testament, tradusă din hellenesce după a quellor Septedeci de I. Heliade R.*, 1858. Paris, Tipografia Preve & comp. <www.dacoromanica.ro>
- Șaguna, Mitropolitul Andrei (ed.) 1856-1858. *Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură a Legii cei Vechi și a cei Noao*, Sibiu, Tipografia arhidiecezană.
- Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*, 1914. București, Tipografia Cărților Bisericești. <http://psaltika.dominet.ro/Biblia_1914.pdf>
- Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, 1921. București, Societatea Biblică pentru Britania și străinătate. <<http://www.scribd.com/doc/49645192/>>
- Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, 2011 [1924]. <<http://biblia.pentruviata.ro/BibliaVDCC.pdf>>

⁶ *Monumenta Linguae Dacoromanorum* [MLD] conține Ms. 45 [c. 1683-1686] – traducerea *Vechiului Testament* în limba română, efectuată de Nicolae Milescu – și Ms. 4389 [c. 1665-1672] – traducerea *Vechiului Testament* în limba română, efectuată de un anonim valah, probabil Daniil Andrean Panoneanul, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, 1939. Ediția II-III, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”. <<http://www.scribd.com/doc/47033350/Biblia-Gala-Galaction-Bucuresti-1939>>

Biblia sau Sfânta Scriptură, după textul grecesc al Septuagintei, 1944. București Editura Institutului Biblic al Bisericii Ortodoxe Române.

Bădiliță, Cristian/Băltăceanu, Francisca/Broșteanu, Monica/Slușanschi, Dan/Florescu, Ioan-Florin (ed.), 2004. *Septuaginta (Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul)*, Colegiul Noua Europă, Iași, Editura Polirom, 1 vol.

Biblia sau Sfânta Scriptură, 1968, 1982, 1988, 1994, 2001, 2008. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române.

Biblia în limbi clasice

Biblia în limba ebraică. <<http://interlinearbible.org/>>

Septuaginta în limba elină.

<http://www.cumorah.com/index.php?target=multi_lingual_scripts&font_id=22&book_id=2>

Vulgata Clementina (Biblia Sacra Vulgatæ Editionis Sixti Quinti Pontificis Maximi iussu recognita atque edita): Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam, 2005, Londra. <<http://vulsearch.sourceforge.net/html/>>

Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum Editio, 1979. Vatican, Libreria Editrice Vaticana.

<<http://vulsearch.sourceforge.net/html/>>

Biblia Sacra Vulgata, 1969. Stuttgart. <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0060>>

Biblia în limba slavonă, 2006 [1581]. Ostrog. <http://starcontact.net/Ostroh_Bible.pdf>

Biblia în limba maghiară

Az Shent Biblianac Második Része, 1590. (trad. Károli Gáspár).

<<http://www.biblegateway.com/passage/?search=2%20M%C3%B3zes%2039&version=KAR>>

Dicționare

Alexandre, Charles, 1836. *Dictionnaire grec-français*, Paris, Librairie Hachette.

<<http://archive.org/stream/dictionnairegre00alex#page/n3/mode/2up>>

Antonescu, G.M., 1852². *Nouveau dictionnaire français-roumain et roumain-français/Nou dictionariu român-francez și francez-român*, București, Editura Librăriei H.Steinberg.

Bobb, Ioan, 1822. *Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc*, Cluj, Tipografia Colegiului Reformaților, 2 vol.

Ciorănescu, Alexandru, 2007. *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O.

DEX = Coteanu, Ion/Seche, Luiza/Seche, Mircea, 1984. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei Române.

Ernout, Alfred/Meillet, Antoine, 1951. *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, C. Klincksiek.

Gaffiot, François, 2000 [1934]. *Dictionnaire latin-français*, București, Editura Humanitas.

Liddell, Henry George/Scott, Robert/Drisler, Henry, 1870. *Greek-English Lexicon*, New York,

Harper & Brothers. <http://books.google.ro/books?id=5EsNAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

- Maior, Petru et al., 1825. *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu, care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat*, Buda, Typographia Regiae Universitatis Hungaricae.
- Mihăilă, Gheorghe, 1974. *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Poyenar, Petrache / Aaron, Florian / Hill, Gheorge, 1841. *Vocabulaire français – valaque*, Imprimerie de Collège St. Sava, Boucourest, 2 vol. (I-Z).
- Scriban, August, 1939. *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutu (sic!) de Arte Grafice “Presa bună”.
- Șăineanu, Lazăr, 1930⁸. *Dicționar universal al limbei române*, București, Editura Scrisul Românesc S.A.
- Tiktin, Hariton, 1986-1989². *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Paul Miron (ed.), Wiesbaden / Freiburg, Harrassowitz Verlag, 1 vol. (A – C), 1986; 2 vol. (D – O), 1988; 3 vol. (P-Z), 1989.

Studii

- Bobulescu Constantin, 1922. *Lăutarii noștri. Din trecutul lor. Schiță istorică asupra muzicii noastre naționale corale cum și asupra altor feluri de muzici*, București, Tip. Națională Jean Ionescu.
- Friedmann, Jonathan L., 2013. *Music in Biblical Life. The Roles of Song in Ancient Israel*, Jefferson N.C., McFarland & Co.
- Heliade Rădulescu, Ion, 1858. *Biblicele sau Notiții historice, philosophice, religioase și politice asupra Bibliiei*. Paris, Preve și Comp. <www.dacoromanica.ro>
- Ioan Gură de Aur, 2001 [1691]. *Mărgăritare*. Rodica Popescu (ed.), București, Editura Libra.
- Idelsohn, Abraham Z, 1992 [1929]. *Jewish Music: Its Historical Development*, New York, Dover Publ.
- Munteanu, Eugen, 2008. *Studii de lexicologie biblică*, București, Editura Humanitas.
- Poslușnicu, Mihail Gr., 1928, *Istoria muzicii la români de la Renaștere până'n epoca de consolidare a culturii artistice. Cu 193 chipuri în text*, București, Cartea Românească.

